

До річниці незалежності України

УДК 94 (477) 342.15 «1990/1999» «В.Чорновіл»

В.М.Даниленко, В.Ф.ДЕРЕВІНСЬКИЙ*

ДЕРЖАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В.ЧОРНОВОЛА (1990–1999 рр.)

Висвітлюється участь В'ячеслава Чорновола у парламентських виборчих кампаніях 1990, 1994 та 1999 рр., його діяльність як народного депутата України, керівника фракції Народного руху України (НРУ) у Верховній Раді України. Ідеться про його роботу з формування повноцінної законодавчої бази країни, ухвалення законопроектів, які сприяли б реформаційним процесам у державі, утвердженню української державності.

Ключові слова: *Верховна Рада України, В.Чорновіл, вибори, депутат, закон, Народний рух України, парламент, фракція.*

Державна незалежність України – це закономірність історичного процесу, результат тривалого поступального розвитку українського народу. Такий шлях пройшли, проходять чи пройдуть й інші народи світу. Він природний. Цілком закономірно на уламках Російської імперії на початку ХХ ст. виникли народні республіки, в тому числі українська. Однак на перепоні їхній незалежності стала більшовицько-російська сила, яка зуміла встановити диктатуру й ще понад 70 років стримувала державницькі потуги народів. Більшовицька система, як штучна і неприродна, неминуче мала розвалитися, адже вона базувалася на хибній соціально-економічній, політичній і національній доктрині. На кінець 1980-х рр. вона остаточно вичерпала свої можливості. Історичну приреченість російської і радянської імперій розуміли й усвідомлювали борці за незалежність України як у 1917–1921 рр., так і впродовж 1920–1980-х рр. Змінювалися форми боротьби, але мета залишалася незмінною. Усвідомленому вибору українського народу в 1991 р. передувала патріотична діяльність сотень і тисяч борців за національну справу. До них по праву належить В'ячеслав Максимович Чорновіл (1937–1999 рр.). Саме він, як і інші шістдесятники і дисиденти, постав «зв'язковим» між поколіннями борців за свободу. Він же був і серед перших будівничих незалежної держави.

* Даниленко Віктор Михайлович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАНУ e-mail: viddil@email.ua

Деревінський Василь Федорович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

Уже наприкінці 1980-х рр. В.Чорновіл брав активну участь у виборах вищих та регіональних представницьких органів влади. Під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1989 р. сприяв обранню опозиційних кандидатів, а на виборах 1990 р. до Верховної Ради УРСР та Львівської обласної ради проводив власну виборчу кампанію. На його переконання, це був один із найбільш дієвих методів посилення опозиційних сил, демократизації представницьких органів, зміни сутності влади і наближення часу відновлення незалежності України.

Зважаючи на те, що В.Чорновіл був одним із тих, хто зробив значний внесок в утвердження демократичних принципів парламентаризму в Україні, необхідно ретельно вивчити його діяльність як народного депутата. Розгляд цієї теми дозволить виявити нові особливості становлення багатовимірної картини української політичної дійсності, а також відкрити новий аспект життєдіяльності цієї непересічної постаті.

На сьогодні означена тема потребує ґрунтовної наукової розробки, оскільки участь В.Чорновола у виборчих кампаніях до Верховної Ради України у 1990–1999 рр. та його депутатська діяльність залишаються маловисвітленими в історіографії. Деякі моменти його роботи під час парламентських виборів 1989–1990 рр. розглядаються в окремих працях, предметом розгляду в яких є інша проблематика¹. Побіжно це порушується в узагальнюючих дослідженнях, в яких ідеться про події історії України 1990-х рр.² Узагалі до недавнього часу були фактично відсутні наукові розвідки про життєвий шлях В.Чорновола. Лише нещодавно з'явилися статті і книги, в яких розкриваються формування його світогляду, політичні погляди, обставини загибелі тощо³. Суттєвим доповненням, а також і основою для дослідницьких студій є десятитомне видання праць В.Чорновола, яке сприятиме ретельному вивченню його багатогранної особистості, в тому числі державотворчої діяльності⁴.

Кандидатом у народні депутати до Верховної Ради УРСР В.Чорновола було запропоновано висунути на координаційній раді Львівської філії Української Гельсінської спілки 6 листопада 1989 р.⁵ Невдовзі його підтримало також виборче об'єднання опозиційних сил – Демократичний блок та 16 трудових колективів. Суттєва підтримка В.Чорновола та інших кандидатів від демократичних сил громадянами стурбувала владу. Відповідно, на рівні республіки й області здійснювалися спроби протидіяти висуненню незалежних кандидатів⁶. Однак влада втрачала контроль над виборчим процесом, який у попередні десятиліття залишався деформованим.

¹ Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст.: Політичний портрет Богдана Горина. – Л., 1997.

² Литвин В.М. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.). – К., 2000. – 360 с.

³ Василюшин Г. Призначено дійти: В.Чорновіл: Політика та правда життя: У 3 ч. – К., 1998–1999; Деревінський В. Становлення світогляду В'ячеслава Чорновола // Українознавство. – 2006. – №1. – С.26–31; Степаненко М. Майже все про загибель В.М.Чорновола. – К., 2006. – 552 с.

⁴ Чорновіл В. Твори: У 10 т. / Ред. кол. А.Пашко (гол.) та ін. – К., 2002–2013.

⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.271. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.3 (Протокол координаційної ради Львівської обласної філії УГС від 6 листопада 1989 р.).

⁶ Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. ХХ ст.: Документи і матеріали: До 20-ї річниці незалежності України. – К., 2011. – С.303, 449–455.

У своїй програмі В.Чорновіл недвозначно зазначив, що перебуває на «позиції повної державної незалежності України як єдиного надійного порятунку від економічної, екологічної, духовної катастрофи для всього населення України, без огляду на національність»⁷. З обранням депутатом Верховної Ради України він мав намір добитися прийняття низки першочергових законопроектів, зокрема про державний суверенітет, державний устрій, економічну самостійність, власність, землю і землекористування, захист українського довкілля, статус української мови та ін.

За змістом програма В.Чорновола відповідала виборчій платформі кандидатів демократичного блоку, що вже перебували на засадах незалежності. Її опублікували закордонні видання, зокрема, вона була вміщена у часопису українців Польщі «Пертурбанції»⁸.

Результати виборів засвідчили значну підтримку В.Чорновола з боку виборців. За обрання його депутатом Верховної Ради висловилися 55 613 осіб, або 68,60% виборців. Основний його конкурент – перший секретар Шевченківського райкому КПУ м. Львова Ю.Бойченко набрав лише 12,59%, тобто за нього проголосувало 10 207 осіб.

Разом із В.Чорноволом депутатами Верховної Ради УРСР було обрано 11 членів УГС, котрі з іншими представниками Демблоку становили четверту частину депутатів парламенту, що оновився загалом на 90%⁹. Уперше у новообраній Верховній Раді опинилися представники опозиції, більше того – колишні радянські політ'язні. З приходом їх у законодавчий орган республіки було внесено суттєві корективи у його діяльність.

Користуючись чисельною перевагою, комуністична більшість Верховної Ради спробувала на перших пленарних засіданнях приймати ухвали без урахування інтересів меншості. У відповідь представники Демблоку застосовували різні контрзаходи, відмовлялися реєструватися, демонстративно залишали зал засідань, залучали мітингувальників для тиску на депутатів-комуністів тощо.

Одним із найактивніших у цьому протистоянні був В.Чорновіл, який першого пленарного дня роботи Верховної Ради дванадцятого (першого) скликання почав ініціювати різноманітні пропозиції, значну частину з яких уже обговорили або апробували в очолюваній ним Львівській обласній раді. Він виступав за раціональне складення порядку денного, дотримання регламенту проведення сесійних засідань, належне опрацювання та відповідальне ухвалення законопроектів і постанов, відмову від попереднього стилю роботи Верховної Ради, коли в швидкому режимі голосували за прислані з ЦК КПУ численні законопроекти.

Одразу після відкриття сесії Верховної Ради В.Чорновіл запропонував проводити пряму трансляцію її роботи і встановити прямі «гарячі» телефони

---

⁷ Приватний архів В.Чорновола. – Передвиборча листівка кандидата в народні депутати УРСР по Шевченківському в/о №264 В.Чорновола.

⁸ Див.: Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989). – Л., 2011. – С.185.

⁹ Депутати Верховної Ради УРСР від Демократичного блоку // Свобода-Svoboda. – 1990. – 23 March; Понозовський М.І. Національно-державне відродження на сучасному етапі (II пол. 80-х – поч. 90-х рр.). – К., 1993. – С.12.

для того, щоб дати громадянам можливість безпосередньо стежити за її ходом та реагувати на те, що відбувається у сесійній залі. Незважаючи на протидію представників комуністичної більшості, вдалося прийняти постанову про відкритість роботи парламенту для суспільства.

Кандидатуру В.Чорновола було висунуто на посаду голови Верховної Ради. Однак він, як представник Демблоку, відмовився від участі у виборах на користь єдиного кандидата від опозиції І.Юхновського.

Після обрання керівником парламенту секретаря ЦК КПУ В.Івашка демократична меншість оголосила перехід до конструктивної парламентської опозиції, яка 6 червня 1990 р. організаційно оформилась у вигляді Народної ради. Декларацію про її утворення підписали 125 народних депутатів, у тому числі В.Чорновіл.

Поступившись під час виборів керівника парламенту, Демблок усе ж отримав помітні дивіденди у вигляді зміни ставлення до себе з боку як деяких депутатів-комуністів, так і простих громадян. Попри те, що програми кандидатів від Демблоку називали застарілими, декларативними, а виступи І.Драча, В.Чорновола, М.Гориня, Л.Лук'яненка взагалі такими, що викликають занепокоєння, чимало депутатів-комуністів із захопленням висловлювалися про своїх опонентів¹⁰.

У результаті між лідерами Народної ради та головою Верховної Ради В.Івашком було вироблено домовленість про входження депутатів-опозиціонерів у керівництво парламенту і врахування інтересів меншості в регламенті Верховної Ради. Проте не всі члени Народної ради схвалили входження кількох депутатів Демблоку до Президії, вважаючи це рішення помилковим, таким, що забезпечувало прийняття недемократичних законів і постанов Верховної Ради й указів Президії, вело до формування керованої опозиції. 15 червня 1990 р. група народних депутатів Демблоку, які висловлювали зазначене ставлення до входження представників Народної ради у Президію парламенту, створили власну депутатську групу «Радикали», головою якої став В.Чорновіл¹¹.

Нааявність у Демблоці яскравих особистостей, які, подібно до В.Чорновола, спрямовували й активізували його діяльність, дала парламентській меншості змогу неодноразово досягати потрібного незалежній Україні результату при ухваленні законопроектів і постанов. Під впливом депутатів Народної ради представники комуністичної більшості почали схилитися до прийняття найважливішого документа першої сесії – Декларації про державний суверенітет України. Від перших пленарних засідань В.Чорновіл наголошував, що до прийняття ухвали про суверенітет політичний і, особливо про економічну незалежність, немає сенсу розглядати економічні, екологічні та інші питання¹². 6 липня 1990 р. він від імені Народної ради оголосив заяву з вимогою

¹⁰ Бюлетень Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання: Перша сесія. – 1990. – №26. – С.8; №27. – С.56; №40. – С.32.

¹¹ Архів Центрального проводу НРУ. – Заява голові Верховної Ради УРСР членів групи «Радикали» від 26 липня 1990 р.

¹² Бюлетень Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання: Перша сесія. – 1990. – №23. – С.10.

відкликати депутатів-комуністів, які без дозволу сесії виїхали до Москви на XXVIII з'їзд КПРС. Пропозицію підтримала більшість депутатів, у тому числі близько 200 комуністів. Після повернення депутатів-комуністів (але без В.Івашка, який склав повноваження і на його місце було обрано Л.Кравчука) прискорилося прийняття декларації, котру визначили як основу для нової Конституції та законів України і яку багато хто сприймав як декларацію про незалежність України. Невдовзі прийняли закон про економічну самостійність, постанови про строкову службу громадян України на її території, свободу друку, було скасовано ст. 6 Конституції про однопартійну систему та ін.

Протистояння парламентської більшості й опозиції загострилося під час студентського голодування у жовтні 1990 р. у Києві. На думку В.Литвина, осіннє студентське голодування в Києві було останнім великим випробуванням для республіканської партійної організації та її представників у Верховній Раді, а далі почалось їхнє нове піднесення¹³. Фактично після студентського голодування влада перехопила ініціативу, а темпи розвитку революційних процесів в Україні сповільнилися¹⁴.

Щоб призупинити наростання політичної активності суспільства, компартія перейшла до контрзаходів. Скориставшись організованою провокацією, комуністична більшість парламенту дала дозвіл на арешт депутата від опозиції С.Хмари, у засобах масової інформації цей арешт використали для створення негативного іміджу демократичних сил. Опозиційну меншість позбавили можливості впливати на хід голосування у парламенті шляхом внесення змін до регламенту. Відповідно, комуністична «група 239», ігноруючи вимоги та пропозиції Народної ради, прийняла низку реакційних ухвал.

На прес-конференції Народної ради після арешту С.Хмари В.Чорновіл висловив думку, що збереження Верховної Ради в існуючому складі недоцільне, адже нічого конструктивного вона вже зробити не може, а пропагандистський ефект від її трибуни значно ослаб¹⁵. На знак протесту проти арешту С.Хмари В.Чорновіл подав на ім'я голови Верховної Ради заяву, в якій зазначив, що до звільнення з-під арешту С.Хмари і створення депутатської комісії щодо розслідування цієї провокації він вважає етично недопустимим для себе брати участь у пленарних засіданнях парламенту. Запропонував аналогічно вчинити іншим представникам Народної ради та створити паралельний народний парламент, який би розглядав ті самі, що й Верховна Рада, та нові законопроекти, доносячи через ЗМІ прийняті рішення до громадян¹⁶. Таким чином, ішлося про створення в Україні ситуації двовладдя, спонукання населення до вибору між Народною радою чи партократією.

Ідеї, що висловлював В.Чорновіл, схвально сприймали громадяни, були підтримані на засіданні Великої ради НРУ. Проте ініціативу В.Чорновола

¹³ Литвин В. М. *Україна: політика, політики, власть*: на фоні політичного портрета Л.Кравчука. – К., 1997. – С.195.

¹⁴ Доній О. Покоління оксамитової революції (як нам дожити до 2009 року?). – К., 1999. – С.9; Хмара С. Дорога до мрії: Вибрані праці: У 2 т. – К., 2005. – Т.1. – С.185.

¹⁵ Чорновіл В. «Чистої води провокація» // За вільну Україну. – 1990. – 17 листопада; Масові мітинги на захист депутата С.Хмари // Там само. – 20 листопада.

¹⁶ Ми із Степаном з радикального крила... [інтерв'ю з В.Чорноволем] // Там само. – 26 грудня.

схвалили тільки двоє народних депутатів – Б.Бойко та В.Колінець, більшість представників Народної ради вважали такі дії неефективними і вигідними владі, яка цілеспрямовано нагнітала політичну ситуацію в республіці. Народна рада обмежилася заявами і запитами, але вони, без підкріплення дієвим тиском на владу, не давали позитивних результатів. Не досягнувши зрушень у справі С.Хмари, керівництво Народної ради погодилося на одностороннє примирення для того, щоб налагодити роботу Верховної Ради над законопроектами¹⁷. Специфіка провадження представниками Народної ради захисту С.Хмари негативно позначилася на її авторитеті та організаційній єдності.

В'ячеслав Чорновіл не вважав раціональною тактику діяльності, яку Народна рада обрала під час наступу влади на демократичні сили. Він заявив, що більшість опозиціонерів забула головне своє завдання у Верховній Раді й «вирішили добиватися дрібненьких успіхів за принципом: давайте не дратувати партійну більшість, щоб вирвати якийсь пункт у законі, який, до речі, все одно не діятиме»¹⁸. Він надалі відмовлявся брати участь у пленарних засіданнях Верховної Ради. Повернувся до роботи у парламент тільки після звільнення С.Хмари з ув'язнення. Тоді він заявив, що не домагатиметься виходу Народної ради з парламенту, бо через її неоднорідність це нереально. Зважаючи на розкол у комуністичній більшості – появу суверен-комуністів, він вирішив також не порушувати пропагованого ним з початку роботи Верховної Ради дванадцятого (першого) скликання питання про її розпуск, вважаючи, що вона здатна виконати деякі функції на шляху мирного просування України до незалежності¹⁹. Сподівався знайти точки дотику в парламенті із суверен-комуністами (до них належав і голова Верховної Ради Л.Кравчук), які під впливом кількасоттисячної акції «Ланцюг злуки», результатів березневого референдуму, весняних шахтарських страйків тощо почали коригувати свої політичні позиції.

Після відновлення своєї діяльності у Верховній Раді В.Чорновіл надалі перебував серед числа найактивніших депутатів, які відстоювали право українського народу на незалежність. Наполегливо вимагав відмовитися від підписання союзного договору, відкрито говорив Л.Кравчуку, що його участь у ново-огарьовському процесі однозначно кваліфікуватимуть як зраду України²⁰. Коли у СРСР відбулася спроба державного перевороту, В.Чорновіл, на відміну від багатьох, був до нього готовий ідейно й організаційно, передбачивши його ще в кінці 1990 – на початку 1991 рр. Уже на першій прес-конференції представників Народної ради він заявив, що відбувається антиконституційний переворот, який організувало керівництво КПРС за підтримки КДБ, міліції та армії²¹. Він вимагав негайно скликати позачергову сесію Верховної Ради для

¹⁷ Юхновський І.Р. Україна – незалежна держава: виступи, аналітичні статті. – Л., 1994. – С.10.

¹⁸ На хвилях стихії випливають авантюристи [інтерв'ю з В.Чорноволом] // Молодь України. – 1991. – 6 червня.

¹⁹ В'ячеслав Чорновіл відкриває Америку // За вільну Україну. – 1991. – 21 травня.

²⁰ Україна: Антологія пам'яток державотворення Х–ХХ ст.: У 10 т. / Упор. В.Сергійчук. – К., 2009. – Т.10: Відродження і утвердження української державності (1987–2005). – С.268–269.

²¹ Чорновіл В. Це був партійно-мілітарний путч // Хроніка опору: Зб. мат. / Упор. Л.Танюк. – К., 1991. – С.367–368.

визначення офіційного ставлення парламенту до заколоту. Коли Л.Кравчук не дозволив В.Чорноволу бути присутнім 19 серпня 1991 р. на засіданні Президії Верховної Ради, він передав членові Президії Д.Павличку заяву Львівської обласної ради щодо ДКНС, яку той зачитав на засіданні цього органу влади, і на її основі склали текст заяви Президії, під котрою підписалися семеро членів. За участі В.Чорновола було ухвалено інші рішення, що дозволяли наповнювати реальним змістом проголошену незалежність.

Після 24 серпня 1991 р. В.Чорновіл не підтримав висловленої деякими депутатами ідеї негайного розпуску Верховної Ради до президентських виборів, вважаючи таке рішення передчасним. З обранням Президентом України Л.Кравчука В.Чорновіл висловив вимогу провести перевибори парламенту як такого, який був обраний у період тоталітаризму і був нездатним ефективно працювати на розбудову української держави²². В ході президентської кампанії подібні ідеї також висловлювали інші кандидати в Президенти України. Однак Л.Кравчук не підтримував ідеї перевиборів ані під час президентської кампанії, ані після свого обрання, вважаючи Верховну Раду спроможною і надалі виконувати свої функції. Він припускав, що перевибори можна провести у січні 1993 р., коли у грудні 1992 р. буде прийнято Конституцію²³. Підтримав Л.Кравчука в цьому питанні новообраний голова Верховної Ради України І.Плюш²⁴. Позицію керівництва країни схвалили лідери Народної ради, у тому числі голова НРУ І.Драч, які сподівалися, що чинна Верховна Рада буде здатна законодавчо забезпечити розгортання реформаторського процесу в державі²⁵.

Відмову значної частини представників Народної ради від перевиборів парламенту В.Чорновіл вважав серйозною помилкою демократичних сил, оскільки без здійснення політичних реформ (у тому числі й зміни уряду) неможливо було провести економічні та інші перетворення²⁶. Тодішній депутатський корпус був нездатним на реформи, не відповідав політичним настроям суспільства²⁷. Як зауважувалося у праці про українську політичну еліту, «державна заблукала в “перехідному” періоді через непроведення перевиборів Верховної Ради, зміни уряду та судової системи»²⁸. І однією з причин цього було те, що приватні міркування певних політичних фігур переважили загальнонаціональні інтереси²⁹.

У квітні 1992 р. В.Чорновіл відмовився від посади голови Львівської обласної ради і перейшов на постійну роботу до Верховної Ради. Значну увагу в парламентській діяльності він приділив відновленню дієздатності опозиції, що як

²² Майбутній Президент України – камікадзе! [інтерв'ю з В.Чорноволом] // Вечірній Київ. – 1991. – 18 жовтня; *Рыковцева Е.* Вячеслав Черновол который... // Одесский вестник. – 1991. – №61.

²³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.5233. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.144 (Стенограма зустрічі Президента Л.М.Кравчука з представниками НРУ).

²⁴ *Васильева Л.* Президент прийняв присягу // Вечірній Київ. – 1991. – 6 грудня.

²⁵ *Драч І.* Політика: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю. – К., 1997. – С.294.

²⁶ *Osadczyk B.* Ukraina po wyborach: Czornowil, Juchnowski, Lanowyj // Kultura. – 1994. – Czerwiec/Juin. – S.107.

²⁷ *Литвин В.* Ліві, праві і центр // Політика і час. – 1992. – №4. – С.67.

²⁸ *Журавський В.* Політична еліта України: теорія і практика трансформації. – К., 1999. – С.198, 200.

²⁹ *Караванський С.* Нові події – старі закони // Шлях перемоги. – 1992. – 2 серпня.

елемент цивілізованої політичної культури суспільства тільки починав формуватися в Україні. В.Чорновіл не підтримував ідею О.Ємця та Л.Лук'яненка щодо недоцільності подальшого існування Народної ради, зважаючи на те, що вона досягла своєї основної мети – проголошення незалежності України і заборони КПУ. Навпаки, він виступав за її зміцнення для тиску на владу, однак давньої єдності Народна рада вже не мала, розділившись з часом на фракції НРУ, «Нової України» та Конгресу національно-демократичних сил. У тій ситуації В.Чорновіл намагався зміцнити і зробити дієздатною фракцію Руху, керівником якої став, але і вона до завершення роботи Верховної Ради першого скликання залишалася важко керованою.

Із переходом В.Чорновола на постійну роботу у Верховну Раду його праця як народного депутата інтенсифікувалася. Він брав участь в обговоренні й ухваленні всіх важливих питань, зокрема реорганізації державного управління країни, економічних реформ, формування армії, ситуації в Криму і на Чорноморському флоті, ядерного роззброєння, відносин з Росією та іншими країнами тощо. Одним із найважливіших для нього завдань було домогтися перевиборів Верховної Ради. В'ячеслав Максимович вважав існуючий депутатський корпус таким, що не відображає розстановки політичних сил у державі, блокує реформи, ухвалює недосконалі закони. У подальшому збереженні Верховної Ради дванадцятого (першого) скликання він убачав загрозу для існування держави³⁰. За оцінками дослідників, Верховна Рада того часу характеризувалася відсутністю чіткої політичної структуризації, була нездатна ухвалювати радикальні економічні закони і вивести економіку з кризи. Прийняті нею ринкові закони не містили ефективних механізмів впровадження та були внутрішньо суперечливими. До того ж Верховна Рада не здійснювала контролю за реалізацією напрацьованого законодавчого масиву³¹.

Одним із найголовніших для В.Чорновола був закон про вибори. Від його основних положень залежало, як розвиватиметься парламентаризм в Україні, адже в умовах перехідного періоду виборчі системи можуть сповільнювати і прискорювати демократичні процеси. Беручи до уваги суттєвий вплив виборчої системи на результати виборів, В.Чорновіл виступав за впровадження в Україні пропорційної або мішаної системи виборів, які дали б змогу політично структурувати парламент і суспільство. Він неодноразово ініціював розгляд законопроекту про вибори, однак його обговорення відкладали. Домогтися часткової реалізації своєї ідеї В.Чорновіл зумів у 1997 р. із законодавчим запровадженням мішаної системи парламентських виборів. Після виборів 1998 р. він виступав за подальше вдосконалення виборчої системи – за проведення виборів на пропорційній основі³².

Під час виборчої кампанії до Верховної Ради України у 1994 р. В.Чорноволі, як голові НРУ, доводилося працювати і на власному виборчому

³⁰ Бондаренко С. Рух меняет курс // Независимость. – 1993. – 29 января.

³¹ Засць А. Український парламентаризм: Формування й удосконалення // Віче. – 1999. – №2. – С.15–20; Мосюкова Н.Г. Історія парламентської системи в Україні (1990–1998 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – С.17.

³² Президентские выборы – не наша свадьба... [інтерв'ю з В.Черноволом] // Столичные новости. – 1998. – 1–8 сентября.

окрузі №357 (м. Тернопіль), агітувати за кандидатів від партії в різних областях України. Балотувався в Тернополі тому, що на своєму попередньому окрузі у Львові підтримав висунення в депутати дружину зниклого безвісти керівника секретаріату Руху М.Бойчишина – Любомиру Бойчичин.

Під час зустрічей із виборцями В.Чорновіл розкривав засади своєї передвиборчої програми, зазначаючи, що він є членом організованої і дисциплінованої команди однодумців, яка спроможна змінити ситуацію в країні на краще. Його передвиборча платформа ґрунтувалася на передвиборчій платформі Руху, розробленій на основі «Концепції державотворення в Україні». Не агітуючи проти представників національно-демократичних партій, він рішуче виступав проти т.зв. «незалежних» кандидатів, які не мали чіткої ідеологічної позиції.

У ході голосування 27 березня 1994 р. більшість виборців обрали В.Чорновола депутатом Верховної Ради України. З 66 377 осіб, які взяли участь у виборах, його кандидатуру підтримало 41 498 (або 62,52%). Другим став А.Кучеренко, набравши 7606 голосів (або 11,45%).

Не такими оптимістичними для В.Чорновола, як лідера партії, виявилися результати голосування за інших рухівських кандидатів. Після досягнення рішення про переобрання Верховної Ради він сподівався, що Рух здобуде 30% місць у парламенті, однак з ухваленням закону, який зберігав мажоритарну виборчу систему, В.Чорновіл почав сумніватись у спроможності партії набрати 20% місць. Проте для НРУ на V зборі партії було визначено набрати на виборах 20–25% голосів. У підсумку Рух отримав лише 6% місць від загальної кількості депутатського корпусу. Негативними виявилися результати виборів і для інших правих і національно-демократичних партій. Так, УРП здобула 11 мандатів, КУН – 5, ДемПУ – 3 тощо. Загалом було обрано понад 50 депутатів від правих, національно-демократичних партій. Частка мандатів, що отримали ліві партії, становила в Україні близько 28%, або понад 120 місць.

Вибори засвідчили переоцінку з боку керівництва як НРУ, так і інших правих партій власних можливостей. Виборче об'єднання «Україна», до якого належали НРУ та інші різноманітні політичні й громадські організації, виявилось нездатним уникнути взаємопоборення та висунути єдиного кандидата в більшості округів. Не сприяли виборчій кампанії Руху, як опозиційної партії, її утиски з боку влади, загадкове зникнення голови секретаріату М.Бойчишина, наявні агітаційні, організаційні та фінансові проблеми. Крім того, Рух виявився неготовим до виборів за мажоритарною системою. На переконання В.Чорновола, НРУ за іншої виборчої системи мав би більшу кількість мандатів, враховуючи те, що за рухівських кандидатів сумарно проголосувало близько 2 млн 158 тис. 947 осіб (або 8,79%). На результат виборів вплинуло погіршення соціально-економічного становища у країні, яке цілком використали у своїй передвиборчій агітації ліві партії. Необхідно зазначити, що таке посилення лівих сил було характерним для країн усїєї Східної Європи як реакція населення на труднощі життя.

Незалежно від результатів виборів факт їхнього проведення був важливим досягненням для В.Чорновола, оскільки став свідченням мирної зміни влади у

країні та просуванням України у напрямку демократизації. Російський дослідник Д.Фурманов зазначав, що зміною влади у 1994 р. Україна у важких економічних умовах склала іспит на демократію, а Росія у 1993 р. його провалила³³.

Ураховуючи негативні аспекти парламентської виборчої кампанії 1994 р., В.Чорновіл намагався уникнути їх у наступній – 1998 р. Великого значення надав він ідеї створення виборчого об'єднання національно-демократичних сил. Щоб не повторилися прецеденти роз'єднаності як під час виборів, так і після приходу у Верховну Раду, він запропонував створити об'єднання на основі єдиної програми, єдиного списку і єдиної фракції. Орієнтувався на приклад польського виборчого об'єднання «Солідарність», яке здобуло значну кількість голосів на парламентських виборах у своїй країні в 1997 р. Сам В.Чорновіл відмовився балотуватися по мажоритарному округу, зосередившись на організації всеукраїнської виборчої кампанії НРУ.

Проте жодна з національно-демократичних партій не була готова прийняти такі умови. На думку політологів І.Кресіної та Є.Перегида, дотримання Рухом проголошених засад утворення виборчого об'єднання можна вважати виправданим. Адже за більшістю національно-демократичних партій не було ані ідей, популярних серед виборців, ані копійки роботи серед населення протягом міжвиборчого періоду, ані істотного впливу в органах влади та місцевого самоврядування³⁴.

У підсумку, НРУ отримав лише 9,4% голосів виборців, а інші праві й правочентристські партії, в тому числі основний конкурент Руху на виборах – виборчий блок «Національний фронт», не подолали 4%-го прохідного бар'єра.

Напередодні виборів В.Чорновіл прогнозував, що електорат правих, національно-демократичних партій становить 20–25%, а за умови їхньої узгодженої участі у виборах він міг зрости ще на 5–10%. У разі їхньої неузгодженої участі у виборах В.Чорновіл передбачав близько 10% підтримки виборців. Самостійно Рух, на його переконання, міг набрати близько 12% голосів³⁵.

За даними соціологічних досліджень, озвучений В.Чорноволом відсоток імовірної підтримки Руху виборцями фактично відповідав кількості тих, хто був готовий проголосувати за цю партію³⁶. Відповідно до рейтингу підтримки громадянами В.Чорновіл належав до двадцяти найвпливовіших українських політиків і займав 4–9 місце з-поміж найперспективніших кандидатів на президентські вибори 1999 р³⁷.

Рух зумів збільшити чисельність депутатських мандатів з 23 до 47, однак не вдалося досягти запланованої чисельності 75–90 депутатів. Порівняно з кількістю голосів, здобутих у 1994 р., – 8,79%, результати виборів 1998 р. свідчили не лише про збереження у складних соціально-економічних умовах підтримки рухівських ідей серед виборців, а й про зростання їхніх симпатій. Окрім того,

³³ Фурман Д. Украинцы и мы // Свободная мысль. – 1995. – №1. – С.70.

³⁴ Див.: Кресіна І. Парламентські вибори: правові і політичні проблеми. – К., 2003. – С.92.

³⁵ Rukh hold congress, adopts candidate list // Ukrainian News. – 1997. – 5–18 November.

³⁶ Бекешкіна І. Вибори-98 як процес політичного самовизначення населення // Вибори-98: громадська думка та перспективи політичного розвитку України. – 1997. – №3. – С.25.

³⁷ Погребинский М. 30 наиболее влиятельных политиков Украины в декабре 1998 г. // Столичные новости. – 1999. – 19–26 января.

кандидати НРУ здобули ще 6,89% голосів на мажоритарних округах. У низці областей Рух значно посилив свої позиції. Варто зазначити, що близько 3–4% голосів НРУ втратив унаслідок протистояння з правими суб'єктами виборів і через неналежне забезпечення контролю за процесом голосування та підрахунком голосів.

Загалом у Верховну Раду пройшли вісім партій та блоків: КПУ, яка набрала 24,6% голосів, НРУ – 9,4%, блок СПУ-СелПУ – 8,5%, ПЗУ – 5,4%, НДП – 5%, «Громада» – 4,6%, СДПУ(о) – 4%, ПСПУ – 4%.

Невелика кількість депутатських мандатів у представників правих, національно-демократичних та центристських партій у новому парламенті була обумовлена низкою чинників: недосконалістю виборчого закону, відсутністю єдиного виборчого об'єднання правих, національно-демократичних партій, участю у виборах багатьох правих і центристських партій, погіршенням соціально-економічної ситуації, популістською риторикою лівих партій тощо. Тобто партійно-політична структура центристських і правих виявилася невідповідною настроям виборців та їхнім очікуванням, що призвело до дезорієнтації виборців і значного розпорошення голосів.

Програш виборчої кампанії правими партіями привів до вироблення принципів єднання як на наступних виборах до Верховної Ради, так і на президентських, які мали відбутися в 1999 р. Значну активність у цьому процесі виявляв В.Чорновіл. Лідери інших партій уже погоджувалися із запропонованими В.Чорноволом на виборах 1998 р. принципами консолідації. 2 грудня 1998 р. між НРУ і партією «Реформи і порядок» було створено блок на основі чотирьох єдностей – єдиний кандидат у президенти на вибори 1999 р., єдина виборча платформа на парламентські вибори, єдиний список кандидатів, єдина фракція у Верховній Раді³⁸. Утворений блок викликав зацікавлення в інших партій, і єднання до виборів 2002 р., яке розпочали В.Чорновіл та В.Пинзеник, могло б розгорнутися, а відтак – отримати значну підтримку виборців.

Із початком роботи Верховної Ради другого, а згодом третього скликання виявилася слушною критика з боку В.Чорновола виборчого законодавства як 1993, так і 1997 рр. Основною проблемою стало те, що депутатський корпус парламенту обох скликань не був політично структурованим, не існувало стабільної більшості, доволі часто голосування за законопроекти залишалося ситуативним. Не сприяла конструктивній роботі Верховної Ради заідеологізованість у підходах до пропонованих законопроектів і суб'єктів їхньої подачі з боку керівництва парламенту, який очолювали представники лівих партій – противники політичних та економічних реформ³⁹.

Ураховуючи склад новообраної Верховної Ради, В.Чорновіл у 1994 та 1998 рр. прагнув спрямувати її діяльність у конструктивне русло. Під час виборів керівництва парламенту в 1994 р. він, знімаючи свою кандидатуру з голосування на посаду голови Верховної Ради, запропонував аналогічно вчинити

³⁸ У наших списках не було нинішнього президента як можливого кандидата [інтерв'ю з В.Чорноволом] // Час. – 1998. – 25 грудня; 1999. – 1 січня.

³⁹ Верховна Рада України: парадигми і перспективи / Упор. М.Томенко. – К., 1995. – Вип.1. – С.32.

представникові лівих сил О.Морозу, мотивуючи це необхідністю обрання спікером представника безпартійного центру для уникнення заполітизованої і непослідовної діяльності парламенту. У 1998 р. В.Чорновіл наполягав на тому, щоб розподіл керівних посад Верховної Ради було зроблено відповідно до розстановки політичних сил у парламенті: голова – від центристських партій, перший заступник – від лівих партій, другий заступник – від правих, тобто НРУ⁴⁰.

З обранням на керівні посади представників лівих, В.Чорновіл оголосив про перехід фракції Руху в опозицію до керівництва парламенту, не бажаючи нести політичну відповідальність за діяльність Верховної Ради. Означивши позицію своєї фракції, В.Чорновіл не полишав намагань сформуванню не ліву більшість та переобрати керівництво Верховної Ради. З цією метою велася робота зі збільшення чисельності фракції та координації діяльності з іншими депутатськими групами і фракціями. Для налагодження ефективної роботи Верховної Ради В.Чорновіл заявляв, що НРУ співпрацюватиме з усіма, хто прагне зробити Україну незалежною і розвинутою державою. Він допускав можливість спільного голосування у парламенті з представниками лівих партій. Передбачав імовірність досягнення певних компромісів у ході домовленостей, але таких, які б не впливали негативно на становище української держави⁴¹. Зазначимо, що через неструктурованість Верховної Ради та ненормований статус опозиції парламенту першого – третього скликань діяльність опозиційних фракцій щодо вирішення цього питання і взагалі у процесі законотворення значно гальмувалася. Виступаючи за політичну структурування суспільства й парламенту, В.Чорновіл наголошував на потребі підвищення політичного статусу партійних фракцій у Верховній Раді.

Станом на вересень 1994 р. у депутатській фракції КПУ перебували 83 депутати, у депутатській групі «Конституційний центр» – 38, НРУ – 27, «Реформи» – 27, МДГ – 26, «Державність» – 25, СПУ – 25. У Верховній Раді третього скликання Рух зумів удвічі наростити чисельність та інтелектуально посилити фракцію. На 15 травня 1998 р. було зареєстровано вісім фракцій: КПУ – 119 осіб, НДП – 84, НРУ – 47, «Громада» – 39, блок СПУ-СелПУ – 35, СДПУ(о) – 24, ПЗУ – 24, ПСПУ – 17. Невдовзі фракція Руху зросла до 48 депутатів. Керівництво сподівалося, що тенденція збільшення чисельності фракції триватиме, однак партійна криза завадила подібним очікуванням.

У Верховній Раді другого скликання В.Чорновіл входив до її Президії та очолював підкомісію з питань охорони історико-культурної спадщини постійної комісії з питань культури і духовності. У парламенті наступного скликання він залишився очолювати підкомісію з питань охорони історико-культурної спадщини комітету з питань культури і духовності і входив до погоджувальної ради депутатських груп (фракцій).

Власну парламентську діяльність та роботу рухівської фракції В.Чорновіл спрямовував на досягнення економічного розвитку в поєднанні з національним

⁴⁰ Бюлетень Верховної Ради України: Перша сесія. – 1998. – №7. – С.24.

⁴¹ Мы согласны с большевиком Ульяновым: меньше политической трескотни [інтерв'ю з В.Черноволом] // Голос України. – 1994. – 11 мая; Рух – єдина надія українських патріотів [інтерв'ю з В.Черноволом] // Час-Time. – 1998. – 2–8 квітня.

відродженням України. Закликав лідерів усіх депутатських фракцій і груп відмовитися від розгляду заполітизованих питань, що могли дестабілізувати роботу парламенту. Першочерговим завданням Верховної Ради, на його думку, було запустити ринкові механізми, зупинити економічну кризу та зубожіння населення, розгорнути боротьбу з корупцією й організованою злочинністю, розв'язати проблему Чорноморського флоту та Криму⁴². В.Чорновіл наголошував на необхідності піднесення престижу держави у світі, що став значно нижчим за той, який був після проголошення незалежності й референдуму 1 грудня 1991 р.

В'ячеслава Чорновола і фракцію НРУ доволі часто критикували за недостатню увагу до економічних та соціальних питань під час парламентської діяльності. Він із тим не погоджувався, зазначаючи, що і він, і депутати фракції неодноразово порушували зазначені питання в сесійній залі. «Якщо б запропоновані рухівською фракцією законопроекти були втілені в життя, наша держава просунулася б далеко вперед»⁴³, – зазначав політик.

Неодноразово В.Чорновіл наголошував на потребі здійснення реформ в аграрному секторі, проведення фінансової реформи, вдосконалення податкового законодавства, реорганізації нафтогазового ринку, обмеження депутатської недоторканності, скорочення видатків на законодавчу і виконавчу владу тощо⁴⁴.

Значних зусиль доклали В.Чорновіл та рухівська фракція під час прийняття найважливішого після Акта про проголошення незалежності України документа – Конституції України, що юридично закріпила правовий статус держави, заклала підвалини державних і громадських структур, сформувала основи правового статусу особи. В.Чорновіл брав участь у діяльності першої Конституційної комісії, створеної у 1990 р., а у Верховній Раді другого скликання активно прилучився до формулювання положень, обговорення їх у сесійній залі та прийняття Конституції України⁴⁵.

Для В.Чорновола, як журналіста за фахом, важливими були питання свободи слова, функціонування широкої мережі ЗМІ, захисту українського інформаційного простору. У Верховній Раді першого скликання він почав працювати в постійній комісії з питань гласності та ЗМІ⁴⁶.

Із переходом В.Чорновола у Верховній Раді другого скликання в комісію з питань культури та духовності й обранням його головою підкомісії з питань охорони історико-культурної спадщини він значну увагу приділяв профільним питанням комісії. Підкомісія, яку очолював В.Чорновіл, займалася законодавством про нагородну систему і нагороди, державну символіку та геральдику,

---

⁴² Виступ В.Чорновола на першій сесії Верховної Ради 18 травня 1994 р. // Рада. – 1994. – 2 червня; Мы согласны с большевиком Ульяновым: меньше политической трескотни [интервью с В.Черноволом] // Голос Украины. – 1994. – 11 мая.

⁴³ Манчуленко Г. Чи врятує нашу економіку податкова революція? // Нова буковинська газета. – 1997. – 10 січня.

⁴⁴ Бюлетень Верховної Ради України: Четверта сесія. – 1995. – №1. – С.87; Чорновіл В. Щоб державний бюджет краще послужився державі і людям // Час-Тіме. – 1995. – 4 квітня.

⁴⁵ Гетьман В.П. Як приймалася Конституція України. – К., 1996. – С.29.

⁴⁶ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.22. – Спр.2160. – Арк.1–2 (Протокол №1 засідання постійної комісії Верховної Ради УРСР з питань гласності та ЗМІ від 25 червня 1990 р.).

питаннями ратифікації або приєднання України до міжнародних конвенцій щодо охорони культурної спадщини й міжнародного співробітництва у цій сфері тощо.

Окрім законодавчої діяльності у сфері культури, скерування листів-клопотань у різні інстанції, В.Чорновіл особисто фінансово підтримував проекти у сфері культури. Так, він спільно з депутатами рухівської фракції вніс 1 млн крб на спорудження у Санкт-Петербурзі пам'ятника Т.Шевченку⁴⁷.

В'ячеслав Чорновіл постійно цікавився питаннями боездатності української армії. У листах, зверненнях і запитах до Президента України звертав його увагу на проблеми в її реформуванні, прояви корупції, незаконне звільнення офіцерів-патріотів України⁴⁸. Опікувався В.Чорновіл питаннями розвитку місцевого самоврядування, добивався ухвалення закону про столицю, виступав за збереження єдиного громадянства України тощо. Не оминав релігійних питань, належав до депутатського об'єднання «На захист канонічного українського православ'я»⁴⁹.

У справах зовнішньополітичної діяльності Верховної Ради В.Чорновіл дотримувався принципу налагодження добросусідських, партнерських відносин з усіма країнами без винятку, відстоював ідею виходу із СНД, невходження в Міжпарламентську асамблею СНД чи інші структури, які ініціювала Росія, був прихильником євроатлантичної інтеграції України⁵⁰. Він активно виступав на захист національної безпеки і територіальної цілісності України при недружніх діях країн-сусідів, зокрема під час посягань російської сторони на Крим, Севастополь, Чорноморський флот. Водночас активно підтримував ратифікацію Верховною Радою міждержавного договору з Росією як основу для налагодження рівноправних взаємовигідних відносин та виступав за поступове виведення російських військ з української території. Зазначені ідеї В.Чорновіл проголошував і під час різноманітних поїздок за кордон⁵¹.

Важливого значення у сфері зовнішньополітичної діяльності В.Чорновіл надавав вступі України до Ради Європи, основні напрями діяльності котрої, як відомо, захист та зміцнення демократії і прав людини, пошук шляхів розв'язання проблем сучасного суспільства у різних сферах його діяльності⁵². З моменту вступу України в Раду Європи у 1995 р. В.Чорновіл належав до української парламентської делегації, яка брала участь в її роботі. Він увійшов у політичну групу консервативних демократів, що діяла в асамблеї Ради Європи поряд із чотирма іншими групами: соціалістичною,

⁴⁷ Архів Центрального проводу НРУ. – Список депутатів фракції НРУ, які надали кошти на спорудження пам'ятника Т.Шевченкові у Санкт-Петербурзі.

⁴⁸ ЦДАГО України. – Ф.270. – Оп.1. – Спр.220. – Арк.108 (Лист голови НРУ В.Чорновола до Президента України Л.Кучми про стан боездатності української армії від 6 липня 1996 р.).

⁴⁹ *Антологія публікацій у газеті «Post-Postum»*: 1991–1994 / О.Кривенко (упор.). – Л., 2005. – С.387.

⁵⁰ Бо в Україні щось не так... [інтерв'ю з В.Чорноволом] // Наш час. – 1993. – 19 березня; Światło w українiskim tunelu [rozmowa z W.Czornowolem] // Tygodnik powszechny. – 1997. – 31 sierpnia; *Будкин В.* Зовнішньополітичні орієнтації як чинник політичної боротьби в Україні // Політична думка. – 1997. – №3. – С.93.

⁵¹ *Konya beni mutlu ediyor* // *Merhaba*. – 1996. – 16 mayıs.

⁵² *Опришко В.* Україна в Раді Європи // Віче. – 1997. – №6. – С.139; Парламенти країн-членів Ради Європи: Довідник / А.А.Шевчук [та ін.]. – К., 2001. – С.5.

християнсько-демократичною, ліберальною та об'єднаних лівих. За свідченням народного депутата І.Чижа, В.Чорновіл був одним з найдієвіших українських представників, які висловлювали і захищали інтереси України у цій структурі⁵³. Діяльність української делегації в Раді Європи давала широкі можливості для активнішого міжнародного співробітництва, створювала умови для гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими актами, сприяла зміцненню демократичних інститутів і захисту прав людини⁵⁴.

Обраний народним депутатом на мажоритарному окрузі, В.Чорновіл не тільки регулярно зустрічався з виборцями, читав листи і звернення, проводив прийоми громадян з особистих питань, але щорічно звітував у своєму окрузі про роботу у Верховній Раді. Щомісячно на прийом до нього приходило багато відвідувачів; окрім того, постійно приймали громадян його помічники⁵⁵. Тематика звернень була найрізноманітнішою: від помилування засуджених, допомоги в лікуванні рідних до пенсійного забезпечення, гуманітарної допомоги та розгляду конфліктів із приводу скорочення на роботі. Крім того, допомагав у розв'язанні конкретних господарських проблем керівникам промислових підприємств та організацій. При можливості надавав особисту фінансову допомогу. Так, із грошової винагороди лауреата Шевченківської премії, він придбав дефіцитний лазерний апарат й інше обладнання для тернопільського сиротинця, матеріально допоміг санаторному дитячому садку №1⁵⁶. Зазначимо, що В.Чорновіл не обмежувався підтримкою громадян лише свого виборчого округу, а відповідав на звернення тих, хто до нього писав, надсилаючи в різні інстанції листи та депутатські запити.

У Верховній Раді третього скликання при розподілі областей, за якими закріплювали депутатів фракції Руху, що пройшли за партійними списками, В.Чорновіл обрав собі для кураторства Кримську автономію. Питанням Криму він завжди приділяв особливу увагу в ході своєї парламентської діяльності, а на той час безпосередньо вирішив опікуватися партійною роботою на півострові, щоб зміцнити там позицію НРУ.

В'ячеслав Чорновіл загалом був задоволений діяльністю депутатів-рухівців та ситуацією у фракції, в якій не виникало серйозних розбіжностей, за винятком виходу з неї в 1996 р. двох депутатів з Рівненської області через конфлікт із головою місцевої крайової організації народним депутатом В.Червонієм⁵⁷. Становище ускладнилося після парламентських виборів 1998 р., коли в частини членів фракції намітилася тенденція посилити власні позиції та вивести фракцію з-під контролю партії й голови фракції з метою отримання особистих дивідендів від депутатського мандата. Ескалація напруженості розпочалася після відмови В.Чорновола укласти договір із лівими під час «спікеріади»

⁵³ *Чиж І.С.* Україна в Раді Європи. – К., 2001. – С.80.

⁵⁴ *Швіммер В.* Шляхом демократичних і правових реформ // Політика і час. – 2001. – №1. – С.10.

⁵⁵ *Грещук Г.* Національно-державницькі позиції В'ячеслава Чорновола дружно підтримали тернополяни // Тернопіль вечірній. – 1996. – 27 листопада.

⁵⁶ «Тільки в єдності подолаємо наші негаразди...»: На запитання тернополян відповідає голова НРУ В.Чорновіл // Там само. – 1997. – 9 квітня.

⁵⁷ *Луканов Ю.* Рух виключає зі своїх лав трьох депутатів Верховної Ради // День. – 1996. – 17 грудня.

заради отримання вигідного для себе розподілу посад у Верховній Раді. До такої співпраці схилилися члени фракції НРУ О.Кулик, В.Червоний, І.Юхновський, Є.Жовтяк, Д.Павличко, В.Черняк⁵⁸. Голову фракції звинувачували в тому, що він не сприяє лобюванню фінансово вигідних для членів фракції законів, не спроможний залучити нових депутатів, не прислухається до думок членів фракції тощо. Тобто заважає реалізації суттєвого потенціалу фракції⁵⁹.

Відкрите протистояння почалося після першого етапу ІХ Всеукраїнського збору Руху, коли кандидатом у Президенти України було висунуто В.Чорновола та Г.Удовенка, що влаштувало не всіх депутатів-рухівців. 18 лютого опозиціонери на засіданні фракції НРУ, котре відбувалося без участі В.Чорновола, усунули його з посади голови фракції та призначили новим головою Ю.Костенка, а невдовзі внесли зміни до положення про фракцію НРУ в парламенті⁶⁰.

На проведеному 7 березня 1999 р. з ініціативи 13 керівників крайових організацій другому етапі ІХ зборів НРУ було прийнято ухвалу, в якій засуджувалися дії депутатів фракції Руху, котрі спробували розколоти фракцію і започаткувати розкол в НРУ. Підкреслювалося, що назву НРУ може носити лише одна фракція, яка сформована на засадах статуту Руху, положення про фракцію Руху у Верховній Раді України від 3 жовтня 1998 р. і яку очолює голова Руху В.Чорновіл. Депутатів-членів Руху було закликано припинити розкольніцьку діяльність, діяти в рамках єдиної фракції НРУ відповідно до статуту організації, рішення її керівних структур⁶¹.

Прихильники нового керівника фракції від опозиціонерів – Ю.Костенка не визнали рішень другого етапу ІХ збору, 9 березня 1999 р. захопили службовий кабінет В.Чорновола у приміщенні Верховної Ради. В.Чорновіл, Л.Танюк, О.Чорноволенко та В.Коваль повідомили, що опозиціонери викинули з кабінету частину речей В.Чорновола і відмовилися повернути документи й оргтехніку. Виконувач обов'язків керівника прес-служби Ю.Костенка Т.Шамайда заявив, що захоплення приміщення було «зроблено вимушено, оскільки колишній лідер фракції В.Чорновіл протягом двох тижнів відмовлявся звільнити кабінет, який належить новому голові фракції НРУ Ю.Костенку»⁶². Подібним чином опозиціонери раніше здобули кабінет координатора фракції О.Коваля, якого вони теж усунули з посади⁶³.

Таким чином, фракція Руху остаточно розкололася на дві частини, що користувались однією назвою. Зі зменшенням чисельності депутатів у фракції під орудою В.Чорновола виникли труднощі як у законотворчій роботі в парламенті, так і в депутатській роботі загалом. Вячеславу Чорноволу не вистачало часу для відновлення нормальної діяльності фракції, оскільки він значні

⁵⁸ Кулик О. Ворон ворону ока не виклює // Полтавська думка. – 1998. – 10 липня.

⁵⁹ Кушир Б. Львовский Рух больше не хочет снимать Чорновола // Киевские ведомости. – 1998. – 16 сентября; Балук Н. Тектонічні зрушення на верхівці Руху // Високий замок. – 1999. – 23 лютого.

⁶⁰ Рух піде «у владу» і без Чорновола // День. – 1999. – 23 лютого.

⁶¹ Архів Центрального проводу НРУ. – Ухвала ІХ Всеукраїнських зборів НРУ «Про єдність фракції НРУ у Верховній Раді України» від 7 березня 1999 р.

⁶² Кабінет Вячеслава Чорновола в парламенті взят штурмом? // Факты. – 1999. – 11 марта.

⁶³ Бутусов Ю. В Рухе – «столовий переворот» // Сегодня. – 1999. – 10 февраля.

зусилля докладав для стабілізації ситуації в партії, перебуваючи у постійних поїздках до крайових організацій Руху. Це негативно позначилося на його діяльності в парламенті, хоча він брав участь в обговоренні важливих питань на пленарних засіданнях. Одним із таких було питання щодо вироблення позиції України стосовно натовських бомбардувань Югославії⁶⁴. В'ячеслав Чорновіл не схвалював акції Північноатлантичного альянсу, але не підтримував і негативістських ідей лівих щодо цього блоку. Тому очікувалося дискусійне обговорення цього питання, і на активну участь В.Чорновола розраховували багато тих депутатів, котрі хотіли прийняти зважене рішення⁶⁵. Однак узяти участь у засіданні парламенту В.Чорноволу не судилося – він трагічно загинув в автокатастрофі, повертаючись із Кіровограда.

Загибель В.Чорновола не змінила ситуацію в розколотій рухівській фракції. Безпідставними виявилися твердження внутрішньофракційних опозиціонерів, що вся повнота відповідальності за розкол фракції і партії лежить на В.Чорноволові, оскільки з його відходом мали зникнути перешкоди для відновлення єдності та нормалізації роботи. Навпаки, серед тих, хто домагався відсторонення В.Чорновола від керівництва фракцією, почалися незгоди. Заступник голови НРУ (Ю.Костенка) В.Черняк невдовзі заявив, що в нього зі соратниками є розбіжності в оцінці подій із «психологічного боку»⁶⁶. За його словами, багатьох депутатів-рухівців, які підтримали Ю.Костенка, деморалізував розкол НРУ, і вони не знайшли себе у цій новій ситуації, почали шукати ніші для самоутвердження⁶⁷. Зменшувалася чисельність обох рухівських фракцій, особливо швидко і суттєво – у Ю.Костенка. Станом на травень 1999 р. у фракції НРУ, яку після загибелі В.Чорновола очолив Г.Удовенко, перебувало 16 депутатів, у фракції Ю.Костенка, згодом названій фракцією Українського народного руху – 30⁶⁸. До кінця 2000 р. остання зменшилася на 11 осіб, а під кінець роботи Верховної Ради третього скликання у ній нараховувалося 16 депутатів, у фракції НРУ – 10⁶⁹.

Десятилітня діяльність В.Чорновола у Верховній Раді України значно вплинула на державотворчий процес та розвиток парламентаризму в нашій країні. Відомий громадський діяч В.Брюховецький у 1999 р. зазначив, що «це була, принаймні в теперішній Верховній Раді, чи не єдина людина (не применшуючи значення та гідності інших), яка он ще з яких років так принципово і непоступливо боролася за Україну в Україні»⁷⁰.

Перших два роки парламентської діяльності В.Чорновіл паралельно очолював Львівську обласну раду, концентруючи зусилля на двох рівноважливих ділянках праці – формуванні основ української державності та утвердженні здобутих позицій у суспільно-політичному й економічному житті Львівщини і

⁶⁴ Пирожук М. Останній виступ Чорновола // День. – 1999. – 26 березня.

⁶⁵ Бутусов Ю. Он погиб в пути // Сегодня. – 1999. – 27 марта.

⁶⁶ Якубенко В. У Русі з'явилася третя течія // День. – 1999. – 19 березня.

⁶⁷ Урок, який нам потрібно зробити // Час. – 2000. – 24 березня.

⁶⁸ Гузенкова Т.С. Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000). – Москва, 2001. – С.124.

⁶⁹ Верховна Рада України: Інформаційний довідник / Авт.-упор. М.Ярош (кер. кол.), А.Пивовар, А.Погорелова. – К., 2002. – Вип.2. – С.36.

⁷⁰ Історією покликаній // Літературна Україна. – 1999. – 8 квітня.

Галичини. Його темперамент, наполегливість, миттєва реакція на оцінку питання чи випад опонента сукупно з широким кругозором, чітким прогнозуванням політичної ситуації та вмінням вести аргументовану дискусію сприяли діяльності як депутата. Завдяки таким рисам В.Чорновіл не раз зумів відстояти принципи питання у ході роботи в комісії чи на пленарних засіданнях. Фактично всі важливі державотворчі рішення, які Верховна Рада України ухвалила впродовж 1990 – початку 1999 рр., відбулися за активної участі В.Чорновола (зокрема, Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, Конституція та ін.). Він сприяв утвердженню у Верховній Раді депутатської більшості та дієвої опозиції. Варто відзначити, що не завжди і не всі підтримували його ідеї. Так, більшість депутатів від національно-демократичної опозиції виступили проти створення альтернативного парламенту, не отримала схвалення пропозиція переобрання Верховної Ради після перших президентських виборів у 1991 р., не сприймали представники правих сил періодичну підтримку з боку В.Чорновола президентських чи урядових законопроектів або голосування спільно з центристами тощо. Допускав В.Чорновіл прорахунки і при формуванні партійного списку на парламентські вибори, організаційній роботі фракції, міжфракційній діяльності. Складним для лідера рухівської фракції виявився внутрішньопартійний конфлікт, що призвів до розколу фракції, і цей конфлікт В.Чорноволові вирішити не вдалося. Та попри все він демонстрував у Верховній Раді активну працездатність при вирішенні різних питань, які потребували значної підготовки, широких знань та вмінь. Був одним із тих депутатів, яких поважали, до яких прислухалися, в яких навчалися мистецтву політичної діяльності.

The article deals with the activities of Viacheslav Chornovil in the 1990, 1994 and 1999 parliamentary electoral campaigns, his acts as a member of Ukrainian parliament (Verkhovna Rada), and a leader of the political parties bloc Narodnyi Rukh of Ukraine. The authors focused on his role in formation of legal system and law codes of Ukraine, his encouragement of approval of bills concerning reformation processes in the country and strengthening Ukrainian statehood.

Keywords: *Verkhovna Rada of Ukraine, V.Chornovil, elections, a member of parliament, laws, Narodnyi Rukh of Ukraine, parliament, fraction.*

